

пацвердзіць абсурдную ідэю яго віны. І думкі пра лёс жонкі Анэлі і сына не даюць чыгуначніку спакою...

Бураў і Войцік, якія павінны былі пакараць Сушчэню, загінулі. Сушчэня ж скончыў жыццё самагубствам, бо не меў ніякага выйсця. У фінале аповесці чытач разумее: чалавека на акупаванай беларускай зямлі лёгка скампраметаваць так, што апраўдацца перад сваімі для яго ўжо будзе немагчыма.

Аповесць “У тумане” пацвярджае тое, што максімаліст В. Быкаў даводзіў усёй сваёй творчасцю: каб быць чалавекам, мала не быць немцам-фашыстам і не быць паліцаем. Чалавек – гэта нешта большае, гэта Асоба, здатная на самастойны адказны выбар, на ўчынак (памежная сітуацыя, выбар, катэгорыя абсурду – тое, што яднае В. Быкава з французскімі экзістэнцыялістамі Сартрам і Камю).

Васіль Быкаў перавярнуў уяўленне сучаснікаў пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны, выступіў разбуральнікам метанаратываў, наватарам у пасляваеннай прозе.

Спіс літаратуры

1. Адамовіч, А. Маштабнасць прозы : Урокі творчасці Кузьмы Чорнага / А. Адамовіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 200 с.
2. Брокмейер, Й. Нарратив : проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – М. : Институт философии РАН. – С. 29 – 41.
3. Быкаў, В. Поўны збор твораў : у 14 т. / В. Быкаў. – Мінск : Саюз беларускіх пісьменнікаў; М. : ТАА «Выд-ва “Время”», 2009. – Т. 8 : Мэмуарная проза. – 576 с.
4. Быкаў, В. У. У Тумане // Збор твораў : у 6 т. / В. У. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1994. – Т. 5. – С. 277 – 364.
5. Залоска, Ю. Дыялогі з Васілём Быкавым : інтэрв’ю, эсэ / Ю. Залоска. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 95 с.
6. Коротченко, Е. П. Метанарратив / Е. П. Коротченко // Постмодернизм : энциклопедия / под ред. А. А. Грицанова, М. А. Можейко. – Минск, 2001. – С. 459 – 461.
7. Чорны, К. Млечны Шлях // Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1974. – Т. 6. – С. 169 – 228.
8. Шкловский, В. Б. О теории прозы / В. Б. Шкловский. – М. : Сов. писатель, 1983. – 384 с.
9. Шмид, В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

Ірына ЧАСНОК,

магістрант кафедры беларускай літаратуры і культуры
філалагічнага факультэта БДУ.

Водсветы

ВАЕННАЯ ПРОЗА ВАСІЛЯ БЫКАВА І ЭРНЭСТА ХЕМІНГУЭЯ

УДК 821.111.091:821.161.3.091

Артыкул прысвечаны параўнальна-тыпалагічнаму разгляду творчасці В. Быкава і Э. Хемінгуэя на ваенную тэматыку. Вызначаюцца агульныя для абодвух пісьменнікаў рысы: выкарыстанне ўнутранага маналогу, вялікая роля падтэксту, зварот да комплексу ідэй “страчанага пакалення”. Падкрэсліваецца нацыянальная спецыфіка патрыятызму.

Ключавыя словы: вайна, амерыканская і беларуская проза, параўнальна-супастаўляльнае літаратуразнаўства, унутраны маналог, нацыянальная самасвядомасць, патрыятызм, “прынцып айсберга”.

The article is devoted to comparative-contrastive study of V. Bykau's and E. Hemingway's works about war. The use of internal monologue, great role of context and address to the ideas of “lost generation” are common to both writers. The national specifics of patriotism is underlined.

Параўнальна-гістарычнае вывучэнне творчасці Васіля Быкава (1924 – 2003) і Эрнэста Хемінгуэя (1899 – 1961) – тэма, якая цікавіла беларускіх навукоўцаў пачынаючы з 70-х гг. мінулага стагоддзя. Тыпалагічныя аналогіі ў кнігах беларускага і амерыканскага пісьменнікаў разглядаліся ў працах “Взаимодействие белорусской и русской “военной прозы” с европейской литературной и гуманистической традицией” (1977) А. Адамовіча, “Васіль Быкаў: Нарыс жыцця і творчасці” (1987) Д. Бугаёва, “Общность судеб и сердец: Белорусская проза о Великой Отечественной войне в контексте русской и других литератур” (1985) В. Каваленкі, “Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры” (2005) В. Локун, “В. Быкаў і Э. Хемінгуэй: чалавек на вайне” (2005) Ю. Рыдкіна, “Народ и война. Националь-

ный характер как объект изображения. Опыт историко-типологического анализа белорусской военной прозы” (1985) М. Тычыны, “Самой высокой мерой: Советская проза европейских социалистических стран о войне” (1984) І. Шаблоўскай і інш.

Айчынная літаратурная супольнасць рана пазнаёмілася з творчасцю Э. Хемінгуэя. У 1939 г. у часопісе “Інтэрнацыянальная літаратура” быў надрукаваны артыкул “Мае любімыя пісьменнікі” Я. Купалы, у якім высока ацэньвалася грамадска-палітычная і літаратурная дзейнасць амерыканскага пражанка: “Мне хотелось бы в двух словах выразить своё восхищение творчеством и личностью неутомимого, талантливого и пылкого Хемингуэя, который своею помощью испанским республиканцам служит делу

мира и торжеству идеалов прогресса и гуманизма” [1, с. 197]. Беларусы з захапленнем чыталі творы чалавека, які пабываў на Першай сусветнай (1914 – 1918), грэка-турэцкай (1921 – 1922) войнах, удзельнічаў у грамадзянскай вайне ў Іспаніі (1936 – 1939), “салідарызаваўся” з савецкім народам у барацьбе з фашызмам [2, с. 2], выступіў як укладальнік анталогіі “Людзі на вайне” (1942).

Творчасць папулярнага ў СССР амерыканскага празаіка паўплывала на адлюстраванне Вялікай Айчыннай А. Адамовічам, Я. Брылём, В. Быкавым, І. Навуменкам, І. Пташнікавым, І. Чыгрынавым і інш. У 1950 – 1960-я гг. пераклады прац Э. Хемінгуэя, хоць і выдаваліся з купюрамі, былі на кніжнай паліцы маладых літаратараў, якія спрабавалі ўвасобіць падзеі 1941 – 1945 гг. Беларускім пісьменнікам спатрэбіўся час, каб бліжэй пазнаёміцца з плёнам “расстралянай літаратуры” (у прыватнасці з творамі М. Гарэцкага пра Першую сусветную). Варта адзначыць, што на момант іх літаратурнага дэбюту айчынная традыцыя адлюстравання батальных падзей была ў чарговы раз штучна перарваная.

Васіль Быкаў у кнізе “Доўгая дарога дадому” (2002) вызначыў адносіны цэлага пакалення айчынных мастакоў слова да спадчыны празаіка з ЗША: «...тое, што мы намагаліся і ніяк не маглі зразумець у вайне, знакаміты Хэм зразумеў і напісаў яшчэ ў 30-я гады. З таго часу, а можа, і раней, сутнасць вайны не змянілася. <...> Хемінгуэй адкрыта сказаў, што “вайна – гэта бардак” і што вайна ў 30 год здаецца зусім іншай, чым у 18 – 20 гадоў, што даўнім уражаньням і пачуццям ня варта занадта верыць. І што найлепшая школа для пісьменніка – нешчаслівае дзяцінства... і што проза – гэта “архітэктура, а не майстэрства дэкаратара”. <...> Але, можа, самае значнае, што знайшлося для мяне ў вялікага гуманіста Хемінгуэя, была праставатая, але дужа ёмістая думка: “добра, калі вырашыш не быць дрэнным”» [3, с. 277 – 279].

Існуе некалькі бакоў, у якіх творчасць В. Быкава і Э. Хемінгуэя судакранаецца. Абодва пісьменнікі цанілі творчасць Л. Талстога. Гэта выявілася, напрыклад, і ў засваенні асноўных сродкаў адлюстравання вайны паводле спадчыны Л. Талстога: “Севастопальскіх апавяданняў” (1855), эпапеі “Вайна і мір” (1869). Беларускі празаік адзначыў ступень уплыву кніг рускага класіка на сваю прозу. У артыкуле “Ад імя пакалення” (са зборніка “Праўдай адзінай”, 1984) падкрэслівалася: “Леў Талстой... вялікі сваім светаадчуваннем, здольнасцю ўвабраць у сябе і асэнсаваньне цэлых эпохі з іх складанасцямі і супярэчнасцямі” [4, с. 159]. Пазней В. Быкаў звярнуў увагу на тое, што ён “ісходзіў з сваёй прозе

із элементарнай з толстовскіх пасылак, якая будучы некалькі перафразіраванай, выглядае так: о войне, какой бы трудной она ни была, надо писать правду и всю правду, какой бы она ни была горькой” [5, с. 435].

Паводле амерыканскай даследчыцы С. Уотчэл, літаратары з ЗША пачалі інтэнсіўна знаёміцца са спадчынай Л. Талстога ў апошнія дзесяцігоддзе XIX ст. Асабліваю актуальнасць яго проза на ваенную тэматыку мела для пісьменнікаў, што ўвасаблялі падзеі Грамадзянскай вайны 1861 – 1865 гг. (напрыклад, для С. Крэйна – аўтара знакамітага рамана “Чырвоны знак за мужнасць”, 1895) [6, р. 11]. Пазней да здабыткаў Л. Талстога звярнуліся і тыя пісьменнікі са Штатаў, якія стваралі кнігі пра Першую сусветную. У аўтабіяграфічнай кнізе “Свята, што заўжды з табой” (1964) Э. Хемінгуэй распавёў пра знаёмства з рускай літаратурай. Пасля першага наведвання кнігарні С. Біч у Парыжы (1924) пісьменнік звярнуўся да “Запісак паляўнічага” І. Тургенева, апавяданняў Ф. Дастаеўскага і “Вайны і міру” ў перакладзе К. Гарнэт [7, р. 21]. Пільную ўвагу ў творах Л. Талстога выклікалі эпізоды, дзе ўзнаўляліся тэатр баявых дзеянняў, паводзіны афіцэраў і салдатаў у час бітвы і адпачынку. Э. Хемінгуэй адзначыў: «Талстой прымусіў апавяды Стывена Крэйна пра Грамадзянскую вайну выглядаць бліскучай выдумкай хворага хлопчыка, які ніколі не бачыў вайны, а толькі чытаў апавяданні пра бітвы і падзвігі ці разглядаў фатаграфіі Брэйдзі, як я ў свой час у доме дзеда. Пакуль я не прачытаў “Chartreuse de Parme” Стэндала, я ні ў кога, акрамя Талстога, не бачыў такога адлюстравання вайны» (тут і далей пераклад з англійскай мовы наш. – З. Т.) [7, р. 76]. Паводле інфармацыі з факсімільнага выдання каталога кніг, што захоўваліся ў Кі-Уэсце, амерыканскі пісьменнік меў копіі “Севастопальскіх апавяданняў” і “Вайны і міру” ў сваёй бібліятэцы [8].

Быкаў і Хемінгуэй інтэнсіўна карысталіся вядомым па творах Л. Талстога прыёмам “унутранага маналогу”. У кнігах беларускага і амерыканскага пісьменнікаў вылучаюцца два яго падвіды: “ірацыянальны” і “лагічны” [9, с. 179 – 186]. У большай ступені нас цікавіць першы: разважанні персанажаў, што складаюцца з чаргавання думак, якія чапляюцца адна за адну, пераходзяць адна ў адну. Мэта выкарыстання прыёму – раскрыццё сутнасці атыповага душэўнага стану героя: нервовага напружання ў час экстрэмальнай сітуацыі, прыгнечанасці, дрымоты, трызнення. “Унутраны маналог” – дзейсны сродак раскрыцця глыбінных матываў паводзін персанажа.

Васілю Быкаву і Эрнэсту Хемінгуэю не ўласціва статыка ва ўспрыманні вайны. Шляхі да

спасціжэння прыхаванага сэнсу ў абодвух розных. Беларускі прэзак разглядаў ваенны падзеі ў сувязі з нацыянальнай гісторыяй (перш за ўсё пачатку ХХ ст.). Ад тэматыкі “чалавек на вайне”, “савецкі салдат на вайне” пісьменнік ішоў да праблем персанажа-беларуса, які перажываў выпрабаванні класавай барацьбой, калектывізацыяй, заўчасна скончанай беларусізацыяй і сутыкнуўся з нямецкім фашызмам (“Жураўліны крык”, 1959 – “Сцюжа”, 1969, 1991). У выпадку з хемінгуэўскім героем відаць эвалюцыя ад успрымання вайны як прыгоды і відовішча да нараджэння і пераадолення пачуцця “страчанасці” (зборнік “Першыя сорак дзевяць апавяданняў”, 1939, раманы “Бывай, зброя!”, 1929, “Фіеста”, 1926). Пазней фарміруецца нянавісць да ідэалогіі нямецкага і іспанскага фашызму, узнікае пачуццё абавязку перад чалавецтвам (драма “Пятая калона”, 1938). Гэтае пачуццё вымусіла персанажа забыцца на “сепаратны мір” і спачатку накіравацца ў Іспанію, а пасля ўзяць удзел у Другой сусветнай вайне (раманы “Па кім звоніць звон”, 1940, “За ракой, у цені дрэў”, 1950, “Астравы ў акіяне”, 1970).

Як ужо адзначалася вышэй, для беларускага і амерыканскага пісьменнікаў характэрна адмоўнае стаўленне да вайны як адной з галоўных праяў быцця чалавецтва першай паловы ХХ ст. У вузкім сэнсе В. Быкаў і Э. Хемінгуэй бачылі на вайне і барацьбу супраць усяго фальшывага і лжывага: таго, што разбурае асобу. Пастаўлены ў сітуацыю выбару, персанажы паводзілі сябе па-рознаму. Да апошняга абараняў Радзіму быкаўскі Глечык. Роберт Джордан (“Па кім звоніць звон”) загінуў за ідэі іспанскіх рэспубліканцаў. У іншым ракурсе скончылася вайна для Фрэдэрыка Генры (“Бывай, зброя!”). Калі яго “амерыканская мара” пра ўсталяванне дэмакратыі па ўсім свеце была знішчана, ён дазволіў сабе збегчы ад трыбунала, сысці з вайны, якая замест авантур і гераізму навязала пакуты і забойства. Учынак матываваны тым, што персанаж знаходзіўся на чужой яму вайне, яна не закранала інтарэсаў “ганаровага лейтэнанта”. Аповед у рамане вядзецца ад першай асобы, таму ў чытача ўзнікае ўражанне, што Фрэдэрык Генры спрабуе апраўдацца за свой учынак.

Прыклады, пададзеныя вышэй, ілюструюць яшчэ адну думку: патрыятызм герояў В. Быкава і Э. Хемінгуэя мае і падабенства, і карэнныя адрозненні. Яшчэ з часоў М. Гарэцкага патрыятызм у айчыннай літаратуры звязаны з ідэяй абароны роднай зямлі ад акупацыйнай навалы. В. Быкаў прымаў такую ўстаноўку, але (у адпаведнасці са спецыфікай гістарычнага працэсу) не абмінуў вобразы персанажаў, раздушаных

рэпрэсіўным механізмам 1930-х гг., што працягваў дзейнічаць і ў 1940-я гг. Поруц з агульнасавецкімі патрыятычнымі ідэямі, у тым ліку барацьбы супраць гітлерызму, для В. Быкава з цягам часу нават больш актуальнымі зрабіліся маральна-этычныя праблемы, што паўставалі перад чалавекам, які сутыкаўся з практыкай даносаў, здрадніцтва, здзеку, нацыянальнага ўціску. Пераадоленне негатыўнага досведу ці заглыбленне быкаўскага героя ў пачуццё самашкадавання і нянавісці да нелюдзей яскрава выходзіла на першы план (“Знак бяды”, “Сцюжа”).

У ранняй творчасці Э. Хемінгуэя пытанне патрыятызму звязана з комплексам ідэі пад агульнай назвай “амерыканская мара”. На Першай сусветнай і прэзак, і яго персанажы баранілі не тэрыторыю ЗША, а каштоўнасць дэмакратычных ідэяў, занатаваных у канстытуцыі. Герою, выхаванаму ў атмасферы індывідуалізму і спаборніцтва, спачатку складана дайсці да сэнсу таго, што адбывалася ў Еўропе. Пазней прыйшло ўсведамленне, што вера ў добрапрыстойнасць, матэрыяльны дабрабыт, месіянскую ролю амерыканца пачала разбурацца яшчэ да адпраўкі ў Стары Свет (1918). Познія творы Э. Хемінгуэя прасякнуты пачуццём абавязку бараніць Чалавека ад праяў фашызму. Амерыканскі прэзак лічыў фашысцкую ідэалогію хваробай, уласцівай грамадству безадносна да тэрытарыяльных межаў розных краін. Напрыклад, галоўны персанаж рамана “Па кім звоніць звон” згадвае эпізод пра суд Лінча ў штаце Агаё, дэманструе, што вірус фашызму знайшоў прыдатную глебу і ў ЗША.

Безумоўна, у творчасці В. Быкава і Э. Хемінгуэя назіраюцца пэўныя аналогіі з літаратурай “страчанага пакалення”. Неабходна адзначыць, што амерыканскі прэзак ніколі не адносіў свае кнігі да гэтай плыні (хоць ён сам абраў словы Г. Стайн пра “страчанае пакаленне” ў якасці эпіграфа да рамана “Фіеста”). У размове з літаратуразнаўцам К. Бэйкерам (1951) прэзак значыў: “*Страчанага пакалення не існуе. Я думаю, што могуць быць разбітыя, магчыма, тыя, што не пакінулі следу. Аднак, каб іх чорт узяў, калі мы страчаныя, акрамя забітых, калек і людзей, афіцыйна прызнаных вар’ятамі. <...> Мы былі па-сапраўднаму надзейным пакаленнем, нават калі некаторыя з нас не атрымалі адукацыі*” [10, р. 80 – 81]. “Страчаныя” ў раманах “Бывай, зброя!” і “Фіеста” маглі і не ўдзельнічаць у Першай сусветнай на полі бою. Яны зняверыліся ў даваенных ідэалах (перш за ўсё ў “амерыканскай мары”). У іх застаўся мінімум каштоўнасцей: творчасць, прафесіяналізм, аб’ектыўнасць да сябе і іншых, сімпатыя да тых, хто не скарыўся

пад ударами лёсу. Пратаганісты, што вызнавалі такія каштоўнасці, адчувалі сябе надломленымі, але не пераможанымі (у адрозненне ад герояў Э. М. Рэмарка і Р. Олдынгтана).

Беларускаму прэзаіку блізкія такія пастулаты літаратуры “страчанага пакалення”, як нежаданне займацца самападманам, калі размова пра сутнасць чалавечага быцця; успрыманне непазбежнасці смерці, з думкай пра якую неабходна прымірыцца і знайсці сілы працягнуць абсурднае жыццё; спробы дайсці да глыбінь светабудовы, каб убачыць сваё месца ў бязладным сусвеце. Значнай В. Быкаву здавалася ідэя пра франтавое братэрства. Але галоўным набыткам стала выснова “не быць дрэнным”. Празаік з горыччу зазначыў, што “ў нас аднаго раішэння для таго было мала, патрабавалася яшчэ шмат чаго, што часам было вышэй за жыццё, вышэй за твой чалавечы лёс” [3, с. 279].

Паказальна, што “прытчавасць” мыслення характэрна і для В. Быкава, і для Э. Хемінгуэя. Празаікі імкнуліся спасцігнуць ісціну ў самых “нязручных” ваенных умовах. Ім дапамог зварот да традыцыйных біблейскіх сюжэтаў: аповесць “Сотнікаў” В. Быкава, апавяданне “Салдацкі дом” (“Soldier’s Home”, 1925) Э. Хемінгуэя. У кожным выпадку біблейская гісторыя – пра свядомы выбар, здольнасць героя ахвяраваць сабою дзеля іншых – увасаблялася ў сюжэт з новага, ваеннага часу. Зварот да знаёмых матываў дазволіў сканцэнтравана на маральна-этычнай праблематыцы. Рэльефна выявілася сітуацыя экзістэнцыяльнага выбару: паміж жыццём любой цаной і смерцю, паміж прыстасаваннем да абставін і барацьбой за гуманістычныя ідэі. Пры гэтым і ў В. Быкава, і ў Э. Хемінгуэя дыдактычная скіраванасць класічнай прытчы трапіла на другі план. Увагу прыцягнуў унутраны драматызм будзённага, банальнага дзеяння ці стану (знаходжанне на нейтральнай паласе, пад абстрэлам, блуканне пад дажджом, жыццё на радзіме праз пэўны час пасля заканчэння вайны). Някідкі па сваім характары, такі драматызм патрабаваў уважлівага прачытання і інтэрпрэтацыі.

Хемінгуэўскі стыль аповеду паўплываў на спосаб выкладу ваенных падзей В. Быкавым. Агульным для абодвух пісьменнікаў мы лічым наступныя характарыстыкі: лаканізм і сэнсавая насычанасць, пачуццё меры, калі размова ідзе пра выкарыстанне выяўленчых сродкаў, вылучэнне лексічных адзінак у адпаведнасці з пастаўленай мэтай – раскрыць жорсткасць вайны, вялікая роля падтэксту.

Беларуская літаратура пра Вялікую Айчынную вайну мае своеасаблівую гісторыю станаўлення. Акрамя батальнай прозы Л. Талс-

тога, на кнігі А. Адамовіча, Я. Брыля, В. Быкава, І. Навуменкі, І. Пташнікава, І. Чыгрынава паўплывалі творы пісьменнікаў “страчанага пакалення” (у першую чаргу, Э. М. Рэмарка). Асобнае месца займае спадчына Э. Хемінгуэя. Яго апавяданні і раманы пра Першую і Другую сусветныя войны, шэраг лакальных канфліктаў уразілі маладых пісьменнікаў ступенню раскванасці, з якой амерыканскі прэзаік распавядаў пра ўбачанае. В. Быкаў, намінант на Нобелеўскую прэмію (1996), быў добра знаёмы з творамі мастака слова з ЗША. Ён падзяляў імкненне лаўрэата Нобелеўскай прэміі (1954) змагацца супраць фашызму і таталітарызму ва ўсіх праявах. Лаканічны стыль Э. Хемінгуэя, што абапіраўся на “прынцып айсберга”, мог істотна паўплываць на фарміраванне лапідарнай быкаўскай прозы, у якой чытач заўсёды ўспрымаў не толькі тэкст, але і вельмі значны падтэкст: праз яго адбываўся дыялог пісьменніка-ветэрана з удумлівым чытачом нават у часы самай пільнай цензуры. Агульным для абодвух прэзаікаў быў таксама зварот да экзістэнцыялізму – як асновы для раскрыцця рысаў чалавечага быцця ў XX ст.

Спіс літаратуры

1. Купала, Я. Мои любимые писатели / Я. Купала // Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 2002. – Т. 8 : Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы. – С. 196 – 197.
2. Шла великая война... : Из писем и телеграмм военного времени // Иностранная литература. – 1985. – № 5. – С. 2 – 3.
3. Быкаў, В. Доўгая дарога дадому : Кніга ўспамінаў / В. Быкаў. – Мінск : ГАБТ “Кніга”, 2002. – 544 с.
4. Быкаў, В. Ад імя пакалення / В. Быкаў // Праўдай адзінай : літаратурная крытыка, публіцыстыка, інтэрв’ю. – Мінск : Маст. літ., 1984. – С. 158 – 167.
5. Быков, В. Собрание сочинений : в 4 т. / В. Быков. – М. : Мол. гвардия, 1986. – Т. 4. – 465 с.
6. Watchell, C. War No More : The Antiwar Impulse in American Literature, 1861 – 1914 / C. Watchell. – Baton Rouge : Louisiana State University Press, 2010. – 233 p.
7. Hemingway, E. A Moveable Feast / E. Hemingway. – New York : Dell Publishing Company, 1971. – 128 p.
8. Hemingway’s Reading, 1901 – 1940 : An Inventory // M. S. Reynolds. – Princeton : Princeton University Press, 1981. – 236 p.
9. Пэшко, В. Английский роман первой трети XX века и традиция Л. Н. Толстого : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / В. Пэшко; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1984. – 16 с.
10. Baker, C. Hemingway. The Writer as Artist / C. Baker. – Princeton : Princeton University Press, 1956. – 355 p.

Зоя ТРАЦЦЯК,

старшы выкладчык кафедры сусветнай літаратуры і культуралогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук.